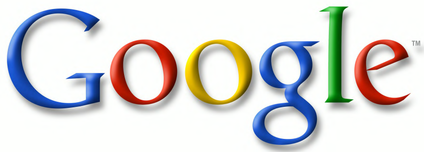

JOANNIS AGRICOLAE ISLEBIENSIS

APOPHTHEGMATA

NONNULLA

NUNC PRIMUM EDIDIT

DR. LUDOVICUS DAAE

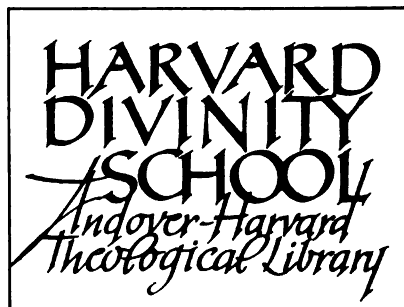
HISTORIARUM IN UNIVERSITATE CHRISTIANIENSI PROFESSOR ORDINARIUS.

PROGRAMMA ACADEMICUM, QUO INCLYTAE UNIVERSITATI HEIDELBERGENSI INTER SAECULARIA SOLLEMNIA GRATULATUR UNIV. REG. FRIDERICIANA CHRISTIANIENSIS.

CHRISTIANIAE.

MDCCCLXXXVI.

TYPIS EXCUDEBAT J. CHR. GUNDERSEN.

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

JOANNIS AGRICOLAE ISLEBIENSIS

APOPHTHEGMATA

NONNULLA

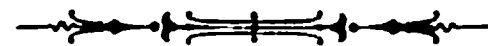
NUNC PRIMUM EDIDIT

DR. LUDOVICUS DAAE

HISTORIARUM IN UNIVERSITATE CHRISTIANIENSI PROFESSOR ORDINARIUS.

* * *

PROGRAMMA ACADEMICUM, QUO INCLYTAE UNIVERSITATI HEIDELBERGENSI INTER SAECULARIA SOLLEMNIA GRATULATUR UNIV. REG. FRIDERICIANA CHRISTIANIENSIS.

CHRISTIANIAE.

MDCCCLXXXVI.

TYPIS EXCUDEBAT J. CHR. GUNDERSEN.

QUOD FELIX FAUSTUMQUE ESSE JUBEAT

D. O. M.

UNIVERSITATEM LITERARIAM RUPERTO-CAROLAM HEIDELBERGENSEM

INTER GERMANIAE INTER ORBIS ACADEMIAS

AETATE AUGUSTAM

POST QUINQUE SAECULA GLORIOSE EXACTA

NOVA SAECULA FELICIA SPERANTEM

UNIVERSITAS REGIA FRIDERICIANA CHRISTIANIENSIS

INTER AUSPICATISSIMA SOLLEMNIA

POSTRIDIE KAL. SEXT. CELEBRANDA

EX PII ANIMI SENTENTIA

GRATULABUNDA SALUTAT.

FR. BRANDT,
SENATUS ACADEMICI PRAESES.
DEC. FAC. JUR.

GISLE JOHNSON,
DEC. FAC. THEOL.

E. WINGE,
DEC. FAC. MED.

GUSTAV STORM,
DEC. FAC. PHILOS.

C. M. GULDBERG,
DEC. FAC. MATH.

PRAEFATIO.

Ludovicus Daae
lectori benevolo
S.

I.

Est haec programmatum scriptoribus quasi consuetudo, ut excusent temporis angustias. Quam autem ad benevolentiae captationem mihi forsitan, si cuiquam, jure confugere licuerit, quippe cui ad hocce opusculum conficiendum ne dimidii quidem mensis spatium concessum fuerit. Postridie enim Idus Junias vir clarissimus Fridericus Brandt, jurisconsultus, hoc anno rectoris apud nos munere fungens et mox nomine Universitatis Heidelbergam profecturus, a me petiit, ut adornarem ejusmodi tabellam, quam vulgo vocant votivam, sincerum amorem animumque gratissimum testificaturam, quo et nostra academia, remota licet et non aetate tantum inferior, inclytam Ruperto-Carolam prosequitur sororem. Cui quum rogationi praestantissimi collegae libenter adnuerem, cupii tamen optimis Universitatis nostrae votis literarium etiam qualecunque munusculum adjicere. Sed opus fuit maturato. Statueram enim, ut hoc ipso jam mense peregre proficiscerer.

Sed priusquam ad reliquias nonnullas Joannis Agricolae, quas ut ederem decrevi, describendas transiero, liceat mihi, id quod a sollemni occasione non alienum videbitur, de popularibus nostris, qui olim Heidelbergae studiorum caussa versati sunt, paucis verbis disserere.

Quo tempore Heidelbergensis nata est universitas, eo nostris regnis cum meridionali Germania rara omnino erant commercia. Desierant jam dudum piae per hasce regiones nostratium peregrinationes, quorum memoriam adhuc servat index nominibus Scandinavorum etiam virorum refertissimus, qui monasterium in Augia Divite positum olim visitavere [1]), cessaverant cruciatae expeditiones, elanguerat denique illa ad longa itinera propensitas gentium nostrarum inde a magnis populorum migrationibus propria. Romam solum clerici beneficia apud curiam petere coacti nonnumquam adhuc adibant. Studiosi nostrates in Parisiensem potissimum universitatem, deinde etiam in Pragensem vel in Oxfordensem sese conferre solebant [2]). Lipsiam quoque atque Coloniam [3]) et Lovanium interdum visitabant nostrates,

[1]) Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters, IV. p. 97 sqq., Antiqvarisk Tidsskrift (Haun. 1845) p. 73 sqq.

[2]) Afferre libet verba canonici cujusdam Lincopensis, Parisiis a. 1414 versantis: Major est gloria urbis, quam rumor: immo Pragae, cujus famam putavi prius inaestimabilem, poni ad collationem cum Parisiis non meretur. (E. Benzelii Monum. Historica vetera eccl. Sviogoth. Upsala 1709, 4 p. 162). Nomina studiosorum e Dania, Svecia, Norvegia, qui Pragae, Erfordiae et Rostochii studiis vacavere, in collectione leguntur, quam ipse edidi (Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter. fasc. 1).

[3]) Lipsienses e Dania et Norvegia studiosi in collectione locupletissima Danica: Nye kirkehistoriske Samlinger (II, p. 512 sqq.), Colonienses (seculo XVI) ex tribus regnis nostris in Norvegica collectione: Historisk Tidsskrift III p. 481—491 enumerantur.

Ludovicus Daae
lectori benevolo
S.

I.

Est haec programmatum scriptoribus quasi consuetudo, ut excusent temporis angustias. Quam autem ad benevolentiae captationem mihi forsitan, si cuiquam, jure confugere licuerit, quippe cui ad hocce opusculum conficiendum ne dimidii quidem mensis spatium concessum fuerit. Postridie enim Idus Junias vir clarissimus Fridericus Brandt, jurisconsultus, hoc anno rectoris apud nos munere fungens et mox nomine Universitatis Heidelbergam profecturus, a me petiit, ut adornarem ejusmodi tabellam, quam vulgo vocant votivam, sincerum amorem animumque gratissimum testificaturam, quo et nostra academia, remota licet et non aetate tantum inferior, inclytam Ruperto-Carolam prosequitur sororem. Cui quum rogationi praestantissimi collegae libenter adnuerem, cupii tamen optimis Universitatis nostrae votis literarium etiam qualecunque munusculum adjicere. Sed opus fuit maturato. Statueram enim, ut hoc ipso jam mense peregre proficiscerer.

Sed priusquam ad reliquias nonnullas Joannis Agricolae, quas ut ederem decrevi, describendas transiero, liceat mihi, id quod a sollemni occasione non alienum videbitur, de popularibus nostris, qui olim Heidelbergae studiorum caussa versati sunt, paucis verbis disserere.

Quo tempore Heidelbergensis nata est universitas, eo nostris regnis cum meridionali Germania rara omnino erant commercia. Desierant jam dudum piae per hasce regiones nostratium peregrinationes, quorum memoriam adhuc servat index nominibus Scandinavorum etiam virorum refertissimus, qui monasterium in Augia Divite positum olim visitavere [1]), cessaverant cruciatae expeditiones, elanguerat denique illa ad longa itinera propensitas gentium nostrarum inde a magnis populorum migrationibus propria. Romam solum clerici beneficia apud curiam petere coacti nonnumquam adhuc adibant. Studiosi nostrates in Parisiensem potissimum universitatem, deinde etiam in Pragensem vel in Oxfordensem sese conferre solebant [2]). Lipsiam quoque atque Coloniam [3]) et Lovanium interdum visitabant nostrates,

---

[1]) Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters, IV. p. 97 sqq., Antiqvarisk Tidsskrift (Haun. 1845) p. 73 sqq.

[2]) Afferre libet verba canonici cujusdam Lincopensis, Parisiis a. 1414 versantis: Major est gloria urbis, quam rumor: immo Pragae, cujus famam putavi prius inaestimabilem, poni ad collationem cum Parisiis non meretur. (E. Benzelii Monum. Historica vetera eccl. Sviogoth. Upsala 1709, 4 p. 162). Nomina studiosorum e Dania, Svecia, Norvegia, qui Pragae, Erfordiae et Rostochii studiis vacavere, in collectione leguntur, quam ipse edidi (Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter. fasc. 1).

[3]) Lipsienses e Dania et Norvegia studiosi in collectione locupletissima Danica: Nye kirkehistoriske Samlinger (II, p. 512 sqq.), Colonienses (seculo XVI) ex tribus regnis nostris in Norvegica collectione: Historisk Tidsskrift III p. 481—491 enumerantur.

Rostochium et Gryphiswaldiam frequentes etiam celebrabant, Heidelbergae autem raro, Tubingae numquam, ut videtur, commorabantur. Erat sane regalis nostra domus proxima cognatione cum illustri Palatinorum familia conjuncta. Duxerat enim (a. 1407) Johannes, Ruperti imperatoris filius aetate minor, in matrimonium Catharinam, Erici regis sororem, eandemque Christophori regis, qui avunculo postea successit, matrem [1]), quibus tamen nuptiis non factum est, ut ipsi populi inter se propius accesserint. Neque vero plus magna illa concilia, quae iisdem fere temporibus in urbibus apud Rhenum sitis celebrabantur, contulisse videntur, ut illas regiones frequentius viserent nostrates.

Unicum tamen inter professores Heidelbergenses horum temporum invenimus virum Danum, Joannem Petrum Malmogiensem, qui quum magister a. 1453 Heidelbergam venisset, a. 1455 in facultatem artistarum, quos tum vocabant, receptus per, novem annos ibidem docuit et a. 1464 in vigilia S. Johannis baptistae decanus facultatis creatus est, quo tamen munere fungens jam die XV. Kal. Sept. mortuus est. Complures sub eo determinaverunt artium magistri [2]).

Quum igitur saeculo XV perpaucos ex nostris terris studiosos Heidelbergensis matricula habeat, per majorem saeculi XVI partem ibidem nullos invenimus populares. Erat etiam per haud brevem annorum seriem Palatinis cum nostris regnis si non apertum bellum, ita tamen graves inimicitiae. Fridericus enim II, Palatinus comes ac denique elector, quum secum matrimonio Dorotheam, Christierni secundi regis filiam, Caroli vero imperatoris neptem junxisset, operam diu navavit, ut regnorum soceri potiretur.

Sexto autem decimo saeculo ad finem vergente florentissimam tum temporis academiam Dani jam saepius, Norvegi Suecique nonnumquam adibant, inter quos tamen apparet permultos fuisse adolescentes vel etiam pueros nobiles minus interdum litterarum studiis deditos quam amoenissimi loci deliciis indulgentes [3]). Effecit sane religionis diversitas, ut theologi nostrates universitatibus, quae Calvinianae erant confessionis, Lutheranas praeferrent, quum praesertim, remoto ab Hauniensi cathedra (1579) Nicolao Hemmingio, in eos, qui Calvinianis doctrinis favebant, Dani severius nonnumquam consulerent. Sed, etsi jam Geneva et Basilea, quas antea freqventaverant, abstinebant Dani, Heidelbergam tamen adhuc veniebant Dani theologi, et annis praesertim 1610—1620 haud raro accidisse videtur, ut ibidem etiam tirones cornua deponerent [4]).

De anno funestissimo 1622 non multis verbis mihi opus est. Thesauri, quibus gaudebat Heidelberga, dissipati sunt, bibliotheca magnificentissima Palatina Romam abducta est, elanguescens denique universitas, inde ab anno 1630 usque ad annum 1652 plane desolata. Septemtrionalium etiam regnorum historici harum tempestatum recordantur. Latuere tum Heidelbergae duo tabularia, historiae nostrae pernecessaria, Christiani scilicet secundi regis et Olai, qui archiepiscopus Nidrosiensis ultimus in exilio Belgico mortuus est a. 1538. Hisce enim archivis Fridericus II Palatinus elector superiori saeculo potitus erat. Inter bellicos, quos attigi, tumultus, in Bavariam archiva illa migravere, unde ante

---

1) Quo de matrimonio quaedam antea scripsi (Norsk hist. Tidskr. ser. 2, II p. 232).

2) Vide opus Gustavi Toepke, quod infra citabitur, (II, pag. 395—401).

3) Multi etiam, qui in albo Universitatis nobiles non diserte vocantur, tamen ejusdem erant ordinis sc. Dresselberg, Rosencrantz, Brockenhuus, Schram, Quitzow, Paslich, Lindenov, Sparre, Friis, Ulfeld, Marsvin, Gyldenstjerna, Juul, Rud, Munk, Holch, Sehested, Bildt, Bielke, cett.

4) Cfr. accuratissimum opus Holgeri Rördam, viri in ecclesiae doctorumque virorum historia apud Danos Norvagosque facile principis: Kjøbenhavns Universitets Historie II. p. 293. III. p. 439.

quinquaginta fere annos tandem in nostras terras, maximam partem in Norvegiam, summo cum historiae emolumento redierunt [1]).

Restituta deinde per Carolum Ludovicum electorem universitate, denuo venerunt etiam e Septemtrione juvenes, jam vero inprimis Suecani nobiles. Novae universitati Carolinae, a. 1668 Londini Scanorum conditae, praecipuum decus addidit professor celeberrimus Heidelberga in Sueciam vocatus, Samuel Pufendorfius. Sed de posteriori tempore non multa habeo, quae dicam. Afferre tamen libet illustre nomen Christiani Lassenii Norvegi, qui relicta, quam tamen semper adamavit, patriae universitate, Heidelbergam sese contulit a. 1819. Ipsi mihi, bibliothecam Lassenii, nostrae universitati donatam, ut acciperem, a. 1870 Bonnam profecto, contigit, ut celeberrimum audirem senem de laetissimo tempore, quod Heidelbergae florente juventa peregerat, jucunde ac memoriter narrantem. Addam etiam Henricum Kroyerum, zoologum Danum, e bello Graecorum contra Turcas reducem, annis 1822—1823 Heidelbergae versatum esse, quo auctore extat civium academicorum vitae, qualis tum erat, descriptio haud inficeta [2]).

Denique eorum, qui nostris e regnis Heidelbergam studiorum caussa venerunt, nomina enumerabo ex accuratissima matriculae editione, quam ante duos annos curavit Gustavus Toepke [3]), excerpta et a me passim nota una et altera illustrata.

1409. Ulricus de Datia cler. Rypensis dioc. (bacc. art. 4 Jul. 1411).
1418. Petrus Absalonis de Herdliff, Lundensis dioc. [4]).
— Nicolaus Johannis de Falstria, prespiter Otoniensis dioc.
1442. Johannes Krabe can. eccl. Nidrosiensis de regno Norvegie [5]).
1453. Joannes Petri de Dacia, magister Parisiensis, cler. Lundensis dioc. Receptus ad facultatem artium ut magister 29 Aug. 1455.
— Johannes Prüchmann de Dacia. (Brochmann, bacc. art. 23 Mai 1455).
1458, 16 Jan. Fr. Johannes Jacobi ord. praedicatorum de Dacia.

---

[1]) De archivorum illorum fatis vide: Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie, udgivne af C. F. Allen I. praef. p. XXIII. Cfr. Nyt historisk Tidsskrift V. p. 642 sqq. Tota archiepiscopi Nidrosiensis Palatino cessit hereditas, vide: Forhandlinger i Videnskabsselskabet i Christiania 1860 p. 1—10, cfr. etiam Over-Ysselsche Almanak voor oudheit en letteren 1850. Dipl. Norv. vol. V.

[2]) Erindringer af Henrik Krøyers Liv, Kjøbenhavn 1870 p. 165—193.

[3]) Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662, bearbeitet und herausgegeben von Gustav Toepke. Heidelberg 1884. 8.

[4]) Filius ille fuit domini Axelii (quod nomen Latine vulgo Absalon audit) Petri de Herthaloff in Scania (ex Thottiorum illustri prosapia), qui et ipse hoc tempore maxime inclaruit, et pater fuit filiorum, postea et in Dania et in Svecia longe potentissimorum. Petrus noster Absalonis anno 1460 episcopus Ottoniensis electus Romam, confirmationem papalem ut peteret, profectus est; sed aemulo, cui et rex et curia Romana favebant, cedere cogebatur et tribus annis post Lundae Scanorum praepositus capituli mortuus est. Vide dissertationem de Eggerto Frillio equite, a doctissimo Guilielmo Mollerup conscriptam. (Dansk hist. Tidsskrift, ser. 5, V, p. 29).

[5]) »Joannes Stephani alias Krabbe can. eccl. Nidr. et publicus imperiali auctoritate notarius» a. 1436 provinciali concilio Asloiae celebrato interfuit (Dipl. Norv. III. p. 473, IV. p. 340). Insequenti anno ad concilium Basiliense una cum Adolpho, canonico Asloensi ac postea episcopo Stavangriensi, ecclesiae Norvegicae nomine missus est. Ad episcopalem cathedram Scalholtinam (in Islandia) denique a. 1464 promotus, a. 1465 diem clausit supremum. (Pontoppidani Ann. eccl. Dan. II. p. 552, Finni Johannaei Hist. eccl. Islandiae II, p. 483. Espolin Árbaekr Islands II. p. 60). Natione haud dubie Danus et quidem nobilis erat. Hujus fortasse nepos erat alius ejusdem nominis Nidrosiensis canonicus, qui a. 1510 archiepiscopus Nidrosiensis a fratribus creatus, sed et a rege et a curia Romana repulsus, praepositi postea apud Tromsøenses in Nordlandiis munere fungebatur. (Norske Rigsregistranter, I. p. 17).

1475, 3 Dec. Petrus de Dacia vel Subtilis proprie nuncupatus, arcium magister Parisiensis, medicinarum doctor, ut ipse dicebat.

1565, 27 Jun. Petrus Petri Othoniensis Danus.

1570, 2 Jan. Andreas Dresselberg } fratres Dani.

— — Wilhelmus Dresselberg }

1572, 23 Jul. Desiderius Joannis Faucius Danus.

— 30 Jul. Jacobus Matthiades [1]) Arhusiensis Cimber.

— 2 Aug. Joannes Lang Arhusiensis.

— 22 Sept. Joannes a Barbi Danus nobilis.

— 14 Febr. Johannes Rhud } nobiles Dani fratres.

— — Canutus Rhud }

— — Isaacus Mauritius Danus.

1573, 28 Sept. Andreas Lymuicus Cimber [2]).

1580, 4 Jan. Ericus Bielke nobilis Suecus.

— — Sigfridus Benedicti Viborgensis [3]).

1581, 20 Febr. Otto Rosenkrantz Danus.

— — Nicolaus Fridagius Hadelensis praeceptor eius.

— 1 Mart. Magnus Clemens Suecus.

1582, 20 Sept. Joannes Munch } fratres nobiles Dani, injurati propter aetatem.

— — Fridericus Munch }

— 22 Sept. Simon Nicolaus Hallenius Norvegianus. (26 Nov. 1583 bacc. art.).

— 12 Nov. Canutus Bolge, nobilis Suecus.

1583, 16 Mart. Ericus Georgius Suecus.

1584, 21 Nov. Laurentius Francisci Norvegianus [4]).

1585, 15 Mart. Georgius Christophorus Vibergius Danus.

— 20 Apr. Jacobus Andreae Ottoniensis Danus.

— 28 Jul. Jacobus Biorn de Steinholt Danus nobilis.

— — Petrus Sturmius Arhusiensis Danus.

1586, 26 Jul. Franciscus Brochenhus } fratres } Dani, injurati propter aetatem.

— — Georgius Brochenhus }

— — Magnus Schram }

— 28 Sept. Constantinus Balthazarus Danus.

1587. 28 Apr. Hilarius Quitzou Danus.

— 15 Aug. Fridericus Paselius } fratres Dani.

— — Nicolaus Paselius }

1588, 2 Nov. Georgius Hammerus Hafniensis Danus.

---

[1]) Theologiae professor Hauniensis † 1586.

[2]) Professor medicinae Hauniensis † 1603.

[3]) Desideramus in albo Philippum Suindern, qui stipendio regis Daniae, ut juris studium excoleret, instructus 1579 Heidelbergae mortuus est. (Schumacher, Gel. Männer Briefe an die Könige v. Dänemark III, p. 169).

[4]) Idem fortasse, qui paucis annis post in parochia Nannestadiana, Asloensis dioc., fuit plebanus, de quo vide: Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger, (opus a doctiss. Yngvaro Nielsen editum, Christianiae 1884) passim.

1592,	31 Mart.	Matthias Jacobus Ripensis Cimber Danus.
—	13 Apr.	Johannes Lindenow Danus } fratres.
	—	Ottho Lindenow Danus } fratres.
—	—	Villeadus Adamius Danus [1]).
—	1 Jun.	Martinus Petreus Hegelius Danus.
—	—	Andreas Erasmus Bondeus Arhusiensis Danus.
—	23 Sept,	Andreas Abrahamus Hauniensis Danus.
1593,	27 Jan.	Johannes Mulenus Fionensis Danus [2]).
—	13 Jun.	Ivarus Frisius Danus Cimbricus.
—	2 Oct.	Johannes Demarnay Succus [3]).
1594,	1 Apr.	Otto Bannerus nobilis Danus.
—	22 Sept.	Johannes Brahe nobilis Danus.
—	—	Johannes Hall Danus.
1595,	21 Febr.	Jonas Erasmus Carisius Danus.
—	1 Mai.	M. Conradus Aslacus Bergensis Danus [4]).
—	·	Joannes Spare Danus.
—	—	Otto Brahe Danus.
—	3 Jun.	Nicolaus Poselick Danus juramentum sub rectoratu doctoris Johnii praestitum renovavit gratis.
1598,	Nov.	Laximanus Gyldensternius Danus.
—	—	Christophorus Ulfeldius Danus.
—	—	Nicolaus Sinningius Danus.
1599,	2 Jan.	Aelius Brae nob. Danus } stipulatione recepti.
—	—	Christophorus Ivarius Danus } stipulatione recepti.
—	6 Jan.	Johannes Julius Danus [5]) filius Hermanni Julii proregis Gotlandiae.
—	—	Bartholomaeus Johannes Danus.
—	23 Oct.	Christianus Erixen siue Ericius Dacus.
1600,	2 Jan.	Tago Tot nobilis Danus.
—	—	Nicolaus Backendorff Danus (a. 1603 27 Mai inscriptionem repetivit.)
1603,	13 Apr.	Lucas Johannis Paludanus Viburgensis Danus.
—	15 Apr.	M. Duncanus Burnetus Danus.
1605,	4 Jun.	Wolfgangnus (!) Rumannus Danus Coldingensis [6]).

---

[1]) Bergis in Norvegia medici munere fungens mortuus est a. 1616.

[2]) Dr. med., Othiniae mortuus a. 1633.

[3]) Desiderantur in matricula Jacobus Ulfeld, Albertus Skeel, nobiles Dani, praeceptorque eorundem, Joannes Janus Alandus, postea in universitate Hauniensi professor philosophiae, quos constat a. 1593 Heidelbergae studiorum caussa commoratos esse. (H. Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Historie II, p. 611).

[4]) Conradus Aslacus (natione non Danus, sed Norvegus), postea inter theologiae in Hauniensi universitate professores multis locis memorabilis, praeceptor erat nobilium illorum juvenum Joannis Sparre atque Ottonis Brahe. Heidelbergae librum scribere incepit, quem multis annis post edidit (de dicendi et disserendi ratione, Herbornae Nassov. 1622). Vide opus Roerdamii, supra nominatum, II, p. 591–592.

[5]) Postea (a. 1618—1629) prorex Norvegiae.

[6]) Dialectices postea professor Hauniensis † 1637.

1605,	4 Jun.	Johannes Petraeus Tikouiensis Danus (22 Apr. 1606 in Collegium Casimiranum receptus.)	
1606,	28 Apr.	Severinus Andreas Velleius Cimber [1]).	
—	5 Oct.	Joannes Christiernus Polingus Danus.	
1607,	26 Sept.	Fridericus Knof Danus.	
—	—	Joannes Knof Danus.	
1608,	1 Nov.	Claudius Plumius Danus [2]).	
—	—	Henricus Albertus Hafnia-Danus.	
1609,	8 Apr.	Nicolaus Frisius nobilis Danus.	
—	13 Apr.	Christianus Julius nobilis Danus.	
—	—	Christophorus Frisius nobilis Danus (frater Nicolai).	
—	6 Mai.	Olaus Jacobaeus Danus.	
—	28 Sept.	Fridericus Severinus Haffniensis Danus.	
1610,	11 Apr.	Ivarus Stubbaeus Danus, magister [3]).	
—	Mai.	Georgius Kilianus Ripensis Danus.	
—	Sept.	Nicolaus Fossius	Dani.
—	—	Olaus Vibergius	
—	Nov.	Burckardus Rhudt	Dani.
—	—	Vincentius Steno	
—	—	Joannes Birchiltus	
—	—	Burchardus Joannes	
—	Dec.	Petrus Johannis Ripensis Danus.	
—	—	Paulus Bagger Danus.	
1611,	29 Sept.	Johannes Andreae Tausanus Danus Ripensis.	
—	15 Nov.	Petrus Sturaeus Hugomaeus Danus.	
—	—	Laurentius Severinus Grenovius Danus.	
—	—	Fridricus Andreas Klynus Ripensis Danus.	
—	—	Georgius Munck de Kroxgard Danus.	
—	—	Ivarus Munck de Kroxgard Danus.	
—	—	Magnus Kaass de Fröstrup Danus.	
—	—	Ericus Kaas de Birkels Danus.	
—	21 Nov.	Nicolaus Friese Danus nobilis.	
—	19 Dec.	Johannes Nicolai Fontejo Danus.	
1612,	2 Mart.	Johannes Dionitzi Danus.	
1614,	30 Mai,	Georgius Jacobi Danus.	
—	—	Casparus Ericus Norvegianus.	
—	—	Matthias Ipsonius Danus.	
1615,	8 Aug.	Axilius Julius Danus.	
—	—	Henricus Halchius Danus.	

[1]) Celeberrimi historiographi regii Andreae Velleji filius ipse haud incelebris, cujus de fatis vide C. F. Wegener: Om Anders Sørensen Vedel (ed. 2) p. 261, Danske Magazin, ser. 3, I, p. 14, Ny kirkehist. Samll. VI, p. 392 sqq.

[2]) Professor jur. Hauniensis, a. 1649 mortuus.

[3]) Hic professor Hebraeae linguae Hauniensis a. 1609 munere privatus, a. 1611 mortuus est.

1615,	8 Aug.	Hilarius Halchius Danus [1]).
1616,	3 Febr.	Mattheus a Jull Danus.
—	29 Mai.	Ericus Rosencrantzius, nobilis Danus.
—	—	Paulus Andreas Hafnia-Danus (magister).
—	16 Oct.	Johannes Barnekow Danus.
1618,	8 Mai.	Johannes Boeckerus a Delden Danus.
—	3 Jun.	Magnus Julius Danus.
—	—	Andreas Claudius Danus [2]).
1620,	15 Jun.	Magnus ab Arnfelt, nobilis Danus, injuratus.
—	—	Ludovicus Michael, ejusdem ephorus.
1652,	28 Dec.	Canutus filius Sigvardi Uine, nobilis Danus.
—	—	Christianus Forsius Danus [3]).
—	31 Dec.	Jacobus Casparsonius Danus. Obiit diem suum Heidelbergae.
1653,	3 Oct.	Johannes Funck Holmensis, nobilis Svecus.
1655,	27 Dec.	Georgius Scheel, Danus.
—	—	Albertus Scheel Danus.
—	—	Otto Skeel, nobilis Danus.
—	—	Nicolaus Hydropolitanus Danus [4]).
1656,	14 Apr.	Nicolaus Taube, nobilis Danus.
—	—	Henricus Johannis Holst Danus.
—	16 Apr.	Georgius Johannis Burchardius Danus.
—	—	Johannis Petri Buskagrius Svecus.
—	26 Apr.	Boetius Rosenstern Svecus.
—	—	Nicolaus Sundius (Hundius?) Svecus.
—	Jun.	Olaus Rosenstierna, Svecus.
—	—	Israel Sparman, Svecus.
—	10 Oct.	Nicolaus Natt och dagh, Svecus.
—	—	Daniel Planander, Svecus.
1657,	16 Apr.	Proebernus Wandalinus, Danus, stud. theol. [5]).
—	—	Petrus Johannis Frisius, theol. stud. Danus.
1658,	24 Jun.	Burgerus Trolle [6]) } Dani,
—	—	Olgerus Trolle } Dani,
—	—	Herolovius Trolle } Dani,
—	—	Severinus Matthias Danus.
—	18 Oct.	Uldricus Seefeld } Dani.
—	—	Johannes Helverschou } Dani.

---

[1]) i. e. Holch, (familia nobilis).
[2]) Fortasse idem, qui a. 1652 rector scholae Nidrosiensis mortuus est.
[3]) Wormii Lex. I. p. 315.
[4]) Wormii Lex. I, p. 483—484.
[5]) Pastor et praepositus Cruci-soranus in Dania mortuus est 1699.
[6]) Nobilis familiae Trollorum arma in albo elegantissime depicta sunt.

1658,	14 Nov.	Canutus Thot nobilis Schanus [1].
—	—	Georgius Togh (Foght?) Danus.
1659,	18 Oct.	Matthias Wenbärgh Svecus.
—	—	Nicolaus Tunundre Svecus.
1660,	5 Jan.	Petrus Matthison Danus.
—	13 Dec.	Magnus Marsveyn Danus.
1661,	20 Jun.	Claudius Sehestedt Danus.
—	—	Christophorus Ulfeld Danus,
—	30 Jul.	Johannes Ramel nobilis Danus.
—	17 Oct.	Wilhelm Julius Coyet Svecus.
—	—	Peter Trotzig Svecus.
—	—	Martin Trotzig Svecus.
1662,	28 Sept.	Benedictus von der Kula Danus.
—	14 Oct.	Petrus Windingius, Joannis fiilius, Danus [2]).
—	22 Dec.	Christian Bilde.
—	—	Jørgen Bilde.
1663.		Nicolaus Bielke.
—		Andreas Nicolai.
1664,		E. Gabriel Turonis } Oxenstierus (!).
—		E. Turo Turonis } Oxenstierus (!).
—		Samuel Monsson Svecus.
—		Gabriel Ehpenstieren (!) Gabrielis, comes de Croneborg, liber baro de Rimithois.
—		Claudius Ardfeinstein Ost-Gothus.
1665.		Gustafus Adolphus Oxensterna, comes de Korshelm et Vasa.
1666.		Gustavus Wüldenstern (!) liber baro fon Schereden (!)
—		Carolus Wüldenstern liber baro ibidem.
—		Jacobus Skytte liber baro in Duderhof auss Schweden.
—		Gustauus Horn } barones Sueci.
—		Carolus Horn } barones Sueci.
—		Ericus Tect Svecus nobilis.
—		Johannes Rudbeck Suecus.
—		Daniel Tilasius Suecus.
1667.		Hannibal Paulinus Norvegois (!).

[1]) Scania eodem anno Svecis concessa, Thottius Danus non jam potuit, Svecus sane noluit haberi.
[2]) Wormii Lexicon II, p. 564.

II.

Reputanti porro mihi, quomodo meis opibus donum compararem, tam sollemni occasione haud plane indignum, visum est, ut programmatis loco ederem symbolam quandam ad historiam reformationis Germaniaè pertinentem eandemque doctis viris hucusque incognitam, quam ut deprehenderem, mihi ante aliquot annos felici casu contigerat.

Accidit enim a. 1877, ut in bibliotheca nostra academica, cui ipse olim praefui, varias sacrae scripturae editiones perlustrans, exemplar quoddam Lutheranae versionis invenirem, adnotationibus refertum, partim Latina, partim Germanica lingva conscriptis, quae animum meum vehementer attenderent, necesse erat. Extemplo enim vidi hasce adnotationes e calamo scriptoris cujusdam fluxisse, non solum Luthero aequalis, sed qui etiam cum augustissimo viro versatus ipse fuisset, et brevi intellexi, adnotatorem fuisse Joannem Agricolam Islebiensem, virum tempore reformationis notissimum. Nam et nomen in libro scriptum est, et omnia, quae de se ipse adnotator narravit, ea cum Agricolae historia atque vita prorsus conveniunt. Mirabar scilicet, quod in Norvegiam venerat hicce liber Agricolanus, sed fata ejusdem nondum persequi valui et ne indagare quidem licuit, quo donante bibliotheca librum accepisset. Hoc tantum constat, apud nos librum ita prorsus delituisse, ut ne unus quidem aut historicus aut theologus, eorum qui tum quidem viverent, umquam adnotationes Agricolae observasset.

Brevi post (pridie Non. Apr. 1879) in societatem scientiarum nostra biblia Agricolae attuli et de adnotationibus iis, quae historici argumenti sunt, breviter locutus sum [1]), sed easdem in lucem edere de anno in annum distuli non sine justa mei, id quod confiteor, amicorum quorundam reprehensione. Mihi autem hasce Agricolae reliquias jam nunc denique edituro non multa opus est dicere.

Exemplar nostrum Lutheranae bibliorum versionis non totam sanctam scripturam complectitur. Continet tantum Prophetas, libros apocryphos, qui vocantur, Novum Testamentum, quae omnia Wittebergae typis excudebat a. 1534 Johannes Luftius. In ea parte libri, qua prophetarum vaticinia continentur, omnibus fere paginis vestigia calami Agricolani videntur, in apocryphis libris raro, in Novo Testamento saepius. Maxima haud dubie adnotationum pars parvi aestimanda ideoque hic omissa est, ea autem, quae aut historici sunt argumenti, aut quibus ingenium moresque auctoris quodammodo illustrantur, descripsi atque prelo subjicienda curavi, eo ordine, quo in versione Lutheri scripta sunt, diligentissime servato. Quantum fieri potuit, etiam locos, ad quos confessiones sive apophthegmata Agricolae respiciunt, indicavi, ipse enim versus, quibus notas suas adjecit, lineis subter eosdem ductis significare solebat. Ubi autem adnotationes cum textu biblico minus connexae esse videbantur, indicavi tantum, quo in folio Lutheranae versionis Agricola apophtegmata sua scripserit.

Nota sunt verba Lutheri: Si velis scire, quidnam ipsa vanitas sit, nulla certiore imagine cognosces, quam Islebii. Sed de contentionibus, quae Jo. Agricolae cum reformatoribus intercessere, non meum, utpote in theologia hospitis, est judicare [2]). Etiam ab historicis adnotationibus prudens et

---

[1]) Vide: Forhandlinger i Videnskabsselskabet i Christiania 1879. p. 4.

[2]) Qua de re habemus etiam librum nostra lingua scriptum eundemque, qui extra Arctoi orbis fines observetur, dignum, auctore Jo. Clausen, Arusiensis in Dania dioceseos episcopo summe venerando: Lov og Evangelium i Forhold til Christendoms-Forkyndelsen, forhandlet mellem Reformatorerne i Wittenberg og Agricola fra Eisleben. (Haun. 1872).

voluntate abstinui. Facile sane licuisset, locis e variorum auctorum scriptis hinc inde collectis, purpureos quasi pannos editioni meae adsuere, quo tamen vix aliud effecissem, quam ut in vanitatis incidissem suspicionem. Ii enim, quorum studiis inservire optavi, meis nimirum commentariis minime indigebunt.

Una tamen de re pauca afferre non supervacaneum duxi.

III.

Saepius memorat Agricola nonnullos, multos immo, suos adversarios post Schmalcaici belli clades et tumultus in Daniam confugisse, theologos praesertim, quos, notissimum illud Horatii carmen (IV, 6, 14) significans, appellat: male feriatos. Dubitare tamen licebit, num fide digna haec sit narratio.

Fuerat certe Christianus III, Daniae et Norvegiae rex, cum confoederatis Germaniae principibus, Saxonico potissimum electore Hessiaeque landgravio multos per annos conjunctus, sed, pace inter Daniam et Carolum imperatorem Spirae a. 1544 facta, foedus illud paullatim coeperat elanguescere. Nam licet optimi regis animus erga socios fortasse nondum refriguerit, haud dubie nobilibus Daniae, quorum tum denuo magna facta erat praepollensque potestas, nihil minus visum est exoptabile, quam ut patria, nuper funestissimi belli procellis concussa, in nova et periculosa certamina incideret.

Imminente gravissimo a. 1546 Lutheranis periculo, iterum ac saepius a rege Daniae petiere, ut aut opem ferret aut Batavos, imperatori tum subjectos, bello infestaret et, clauso freto, a mari Baltico prohiberet, id quod paullo ante (a. 1542) haud frustra fecerat Christianus. Addebant precibus etiam admonitiones, ut sibi ipsi rex caveret; Lutheranis Germaniae oppressis, Danos etiam imperatorem, quod a fide catholica defecissent, puniturum [1]. Tergiversans autem rex diverticulis utebatur. Adseverabat suam in vera fide constantiam, increpabat Antichristum Romanum, hortabatur, ne animum desponderent principes, sperabat bellum pacificis actionibus posse componi, neque tandem queri supersedebat, quod secum Fridericum Palatinum Christophorumque Oldenburgensem, veteres regis inimicos, principes quodammodo conjunxissent [2]. Constat etiam hoc anno regem diutino morbo ita correptum fuisse, ut vita in discrimen posita, mortuus esse jam diceretur. Principes denique de efficaciori auxilio desperantes pecuniamque tantum a Dano petentes, mense Sextili viginti millia thalerorum mutua accepere ita tamen, ut hocce subsidium non ad bellum contra imperatorem gerendum, sed ad pericula, quae a Romano pontifice imminerent, avertenda datum esse diceretur [3]. Militabat hoc tempore cum Joanne Friderico Danus quidam nobilis Georgius Urne, quem magni aestimasse dicitur elector. Qui quum in Daniam redux haud ita paucos equites adversus Carolum imperatorem pugnaturos collegisset, in Fionia jussu regio cum commilitonibus captus et in custodiam datus est [4]. Superest adhuc epistola, hactenus, id

---

[1]) »Dass der Gegentheil auch E. K. W., dieweil Sie von wegen der Religion gegen Bischofen und andere Geistlichen mehr, denn wir gehandelt, nicht werde verschonen«. (Sax. et Hess. ad regem Dan. ex castris apud Thonewerder, die 6 Aug. 1546; in arch. Haun.).

[2]) Vide litteras regis, in regestis epistolarum ad exteros principes datarum (»Ausländisch Registr.«) archivi Hauniensis descriptas. Observandae sunt etiam epistolae, quas rex ad Pomeranum Melanthonem aliosque reformatores hoc anno dedit, in collectionem locupletissimam receptae, quam Casparo Friderico Wegener V. Cl., archivario Daniae optime merito, debemus, »Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv«, vol. I.

[3]) Jo. Grammii ad Kragii historiam Christiani III praef. p. 59.

[4]) Arild Huitfeld, Danmarks Riges Krønike p. 1514, Christian III.s Historie ved Krag og Stephanius (versio Dan.) p. 302.

quod sciam, neque typis divulgata, neque ab harum rerum historicis observata, quam in vigilia ascensionis domini (a. d. XV. Kal. Jun.) a. 1547 ex arce Hagenskoviensi, in Fionia sita, ad Ericum Banner, Daniae marescalcum, dedit Janus Rotfelt, nepos ipsius, qua narratur Georgium Urnium illum in eadem arce publice affirmare ausum, multos senatores regni Daniae, nominatim autem Esgonem Bildium, regalis curiae magistrum, annuis ab imperatore pensionibus esse corruptos [1]). Quam famam neque confirmare neque redarguere conabor.

Haec dum geruntur, imperator, Danorum navalem potentiam minime contemnens, id egisse videtur, ut pacem cum Christiano servaret. Noluit sane ex consiliis regis atque ejus opera utens cum rebellibus Germaniae agere, sed tamen, ut Christiano placeret, Hamburgensibus quodammodo pepercit [2]). Mauritius porro, qui fractis apud Mühlbergam Joannis Friderici rebus, elector, Carolo favente, evaserat, statim, ut sibi amicitiam Daniae regis compararet, summa ope nisus est. Misit igitur in Daniam matrem, Barbaram Polonicam, quae Annam, filiam Christiani, Augusto, in electoratu successori, in matrimonium peteret [3]). Ipse etiam Augustus in Daniam venit, et jam die septimo mensis Martii a. 1548 Coldingae Annam sibi despondit [4]). Quibus nuptiis, eodem anno Torgaviae celebratis, factum est, ut inter domum Daniae regalem et Albertinam, novam Saxoniae electoralem familiam, amicitia illa intima intercesserit, multos deinde per annos duratura. Ernestini autem inde ab eodem tempore Dani facti sunt inimici. In chronico quodam aulae Danicae narratur etiam Joannem Fridericum electorem a »Caesarianis» coactum promisisse, »se, si vellet vivere, Danico regi perniciem non moliturum« [5]). Neque vero filius electoris ejusdem nominis, patre infelici ipse infelicior, harum rerum oblitus est, sed dum pravis consiliis Grumbachii obtemperabat, foedus cum Daniae hostibus fecit [6]).

Multorum sane in Germania fuerat expectatio, fore ut Lutheranis rex Daniae fortiter opitularetur. Quae quum spes ad irritum cecidisset, non defuere, qui Christianum irriderent. Servantur in archivo Hauniensi epistolae hucusque ineditae, quas ad regem hoc tempore scripsit Petrus Suavenius, vir natione Pomeranus, sed civitati Danicae adscriptus et legati sive oratoris munere saepissime fungens, unde satis manifeste apparet iniqua illa de rege sententia [7]). Credebant vulgo regem aut a Lutherana fide descivisse

---

[1]) Epistolam hanc multos annos abhinc inter apographa Klevenfeldiana in Archivo Danico deprehendi.

[2]) Lanz, Correspondenz des Kaisers Karl V. II, p. 565 sqq.

[3]) Reimarus Kock, historicus Lubecensis notissimus, in Chronico suo nondum typis divulgato narrat, Barbaram in Daniam profectam esse: »und hat de frie twisken des Ko. Dochter und eren Sohn Augusto ausgerichtet und sovele to wege gebracht, dat de Ko. sine Ridder und Legaten thom Rikesdage gesandeth und, up dat sin Land vor dem Keyser mochte velich sin, gaf he sick ock uth dem Ewangelischen Bunde. Davor kregen de beiden dannsken Ridder ein ider eine guldene Kede von 1000 golden Gulden werde. Und dat was datt spiel ock wol werth, wennthe dem Keiser gruwede vor nemant so sere alse vor dem Ko. van Denemarken, welck mit Schepen konnde sin Vaterlandt anfallen«.

[4]) Archiv f. Sächsische Gesch. IX. p. 398.

[5]) Chronicon Cornelii Hamsfort, (Monum. Hist. Dan. ed. Rördam I, p. 701).

[6]) Vide commentationem meam: Om Frederik den andens paatænkte Lothringske Giftermaal og om Danmarks Forhold til de Grumbachske Uroligheder (Norsk historisk Tidsskrift II. p. 46—110).

[7]) Postridie nonas Sept. a. 1547 Petrus Suavenius, in urbe Sleswicensi commorans, ita scribit: »Hier im Lande finde ich ein gemein Geschrei von I. K. Maj. vor my, dat I. K. M. de dudische Prediget in Denemarcken abgeschaffet und dat Gebet wedder den Pawesth und Turcken verbaden habben schalen, welckes alles darhan gedudet und verstanden werde, dat I. K. M. yn Saken der Religion beginnen tho wyken unde natogeuen. De will my solckes nicht yn einem orde, sonder hin und her wedder ym Lande vorgekomen, ick ock mit unte darumme gefraget, yfth demesuluen also were odder nicht, dar tho ick dock up den einen yfthe andern wech nicht antworden konen, de will ick so lange ym Lande nicht gewesen. dath ick eynes edde anderes dendes tho grunde hedde erkunden magen so hebbe ick dennoch solckes alles I. K. W. unermeldet nicht laten willen, de wile I. K. W. an erer Reputation

aut tamen Catholicis morem aliquatenus gessisse. Etiam in Svecia tales increbuere rumores, nam a. 1548 Gustavus rex curiose percontatus est, num, quemadmodum ferebatur, episcopatus, ante XII annos abolitus, in Dania jam restitueretur [1]). Fortasse etiam inter regni proceres aetate jam provectiores adhuc fuere, qui, ut vetus in ecclesia rerum ordo restauraretur, cuperent [2]). Satis enim constat senatum regni anno 1536 non nisi vi coactum consensisse, ut extingveretur episcoporum, qui et ipsi tum omnes nobiles erant, potestas, et scimus quoque a. 1538 nobilitati ardentissimis in votis fuisse, ut cathedras episcopi recuperarent. Regis fortasse constantia fidissimoque religionis amore factum est, ut Lutheranae ecclesiae inimici in Dania nihil valerent. Sed harum rerum historia parum cognita est et, quum veri quasi deficiant fontes, obscurior semper manebit [3]).

Non igitur probabile videtur Saxoniae theologos aliosque, qui cum Ernestina familia sentirent, hoc tempore Daniam potissimum, quo confugerent, elegisse. Desunt etiam omnino in Danorum historia ejusmodi immigrationis vestigia.

De Agricola quum jam scripserint haud ita pauci, desideratur adhuc peculiaris dissertatio perfectam imaginem exhibens viri, si minime omnino laudandi, ita saltem multis locis memorabilis. Uberiorem historiam Agricolae contexere volentis e re forsitan fuerint illae ipsius, quae jam in lucem prodeunt, confessiones.

Jam denique hoc a docto lectore peto, ut aequi bonique consulens editionem meam qualemcunque accipiat.

Scr. Christianiae a. d. VIII. Kal. Quinct. MDCCCLXXXVI.

---

nicht wenig gelegen». Postea XV Kal. Nov. eod. anno, dum Norimbergae versatur, inter alia ad regem scribit idem Suavenius: »Ich schicke I. Kö. Mt. ock hyr beneuensth einen Pasquillin, darinne I. K. M. auch gedacht, doch nicht mit deme besten, wiewol nhu ahnn solches Schrift alse an einem famoso libello nichts gelegenn».

[1]) Vide regesta archivi Regii Svecici.

[2]) Vide epistolam Georgii Klingenbeck, natione Borussi sed tum viri in aula Danica multum auctoritate potentis, ad Albertum ducem Borussiae data, in dissertatione elegantissima, quam de Wolfgango Utenhofio scripsit Dr. A. Heise, scholae Roschildensis collega superior, (Dansk historisk Tidsskrift, ser. 4, VI, pag 295). Esgonem Bildium quem supra nominavi, narrat Petrus Palladius, »neque facile neque statim religionem mutasse». »Tandem» addit, »non fuit verbi divini persecutor». (Ny kirkehist. Saml. I, p. 686). In chronico Ratisbonensi Leonardi Widmanni (Chroniken der deutschen Städte vol. XV, p. 175) legimus: »1541, 22 April. Dise Stund kam auch des Künigs potschafft von Denmarckt, trefflich und ehrlich, der alten religion, gotferchtig men, her, helten in dy 40 pferd in grüner farb». Erant hi legati Andreas Bilde, Ericus Krabbe, Petrus Svave, Casparus Fuchs, inter quos tamen unum modo, me judice, Bildium scilicet, hoc tempore catholicae religioni favisse, verisimile est.

[3]) Inter annales Danorum etiam extat Chronicon, quod Roskildense vocant, (lingua vernacula scriptum) cujus auctor laetitiam suam, dum Lutheranorum cladem narrat, minime dissimulat. (Monumenta Daniae Historica, ed. H. Rørdam I. p. 380).

JOANNIS AGRICOLAE
ISLEBIENSIS

APOPHTHEGMATA.

Optimus Canon in cognicione prophetiae.

»Die Propheten alle Deudsch.«
In altera pagina folii primi.

1. Quod semper prophetant adversus legitimum magistratum et damnant opus operatum ps. 68.
2. Et respiciunt ad finem populi.
3. Et studio magno obscurant prophecias, quas projiciunt ad finem populi hujus (?), ut regnum Christi sit spirituale et coelestis Hierusalem.

Christus graviss. testimonium tulit de prophetis, cum ait ad discipulos: Alii laboraverunt, et vos in laborem eorum ingressi estis.

Paulus brevi compendio complexus est haec omnia, cum ait in Rho.: Quaecunque antea praescripta sunt: ad nostram doctrinam praescripta sunt (nimirum), ut per pacienciam et consolacionem scripturarum spem retineamus.

Non est sapiencia supra sapienciam prophetarum. Adeo ut Paulus recte dixerit, ecclesiam esse fundamentum siue columnam veritatis exaedificatam supra fundamentum apostolorum et prophetarum. Nam prophetae fuerunt interpretes Moysi et promissionum omnium Dei factarum jam a Paradyso, et Christus dominus praeclare dixit de prophetis, cum confert prophetarum labores et sudores cum summo otio apostolorum: Alii labora-

vere, et vos in messem eorum ingressi estis. Wyr haben auch gearbeitet, nun haben sich die andern Ministri nichts wollen annehmen zw lehrnen, ergo necesse est fieri omnium rerum vastitatem, quia nemo scit, quod non didicit. Hoc scripsi 1562. Mense Jul.

Vorrede auf die Propheten.

fol. 3. a initio.

Warte aus, warte aus, sagt Eyssleben, Du wirst Wunder sehenn.

fol. 3. a in fine.

Dupliciter peccat populus, sacerdotes et reges, principio 1. quod ex cultu legis externo, neglectis promissionibus de futuro semine, faciunt opus operatum, 2. Deinde quod idolatriae addunt subinde novas idolatrias.

fol. 3. b in fine, ad verba Lutheri: »Das heissen denn ehebrecherin bey den Propheten« etc. relatum.

Dass ist itzunder Wittenbergk, Melanchton, und bona opera sind necessaria.

fol. 4 b med.

Nota bene. Cultus vel λατρεία novi testamenti non est cultus, nisi adferat mortificacionem et viuificacionem simul et semel. Vide methodum scriptum (!) duci Juliacensi et Clevensi MD62.

Ad summam, cultus non est cultus, nisi adsint exercitia spiritualia, ne nudi inveniamur. Aber hye findestu auf Erden gifftiger, ungeguldiger, rachgierigher, neydischer, unbarmhertziger, abgunstiger, argwoniger, unartiger denn die alleyne gaffen, dass sie einen prediger horen: die pfaffen und mönche schelden

und machen daraus ein opus operatum, wye auch auss dem Sacrament, wie zuuor, da leufft es widder hin, in speciem Evangelii et Fidei. Gott stewre dem Teuffel.

1. Prophetae arguunt et reprehendunt *ειδωλατρίας*.
2. ***Εἰδωλα***triae, sunt, quicunque sequuntur suas electiones sine aperto verbo et mandato Dei.
3. Ergo proprie pertinent prophete aduersus sacrificos et episcopos nostrorum temporum.

Vorrede auff den Propheten Jesaia.

Ex moribus populi nascuntur propheciae de promissionibus de poenis. fol. 1. a.

Qui post nos victuri sunt, mirabuntur Maximiliani, Caroli, Ferdinandi nomina, sed frustra, quia non noverunt ordinem comitiorum, quo videlicet mutatio religionis coeperit et quo modo.

Quaere in libro magno Vetteris Testamenti Lutheri, quis fuerit Moyses, et quomodo tota lingua Hebrea sit comprehensa in quinque libris Moysi. Et quod omnium est maximum, cur data sit Lex, Numeri XV. Dass alle Propheten fur grossem verwundern, wye das volck Gottes seines Herrn hett vergessen können, mussten schelten und verdammen. Es ist gar tzu viel. Rho. 1. 2: Und alle propheten, wie wyr itzt, den Gnaden und geben uns widder auf des Teuffels werk. fol. 1. b.

Der Prophet Jesaia.

Germani proverbio dicunt: ubi extruuntur templa ad diuinos cultus, ibi quoque Sathanam ad suum cultum sacellum erigere. cap. 1.

Moyses duriter increpitat populum, quia nihil faciunt volentes aut libero animo, von reinem Hertzenn.

Mühe und Zwangck non placet Deo: Cognitio vera Dei facit voluntarios oblatores et spontaneos cultores Dei et Hominum.

cap. 3. Cave obscoena loqventes, quoniam conturbant Spiritum Sanctum.

cap. 5. (ut videtur ad vs. 7, sqq). Anno 1536. Hoc procul dubio fecerunt principes terrae, die so sagen: warumb sollte ich des meinen nicht so hoch gebrauchen, als ich kondte. Ist es doch das meyne. Gott sollte wol druber mit myr zurnen, wo ichs nicht thete.

Joseph war ein frum man, fur dem und nach dem er das ganze landt zu sich brachte.

cap. 5. C. A. A. M.

1544 anno ist er eyssern wurden und inn thurm geworffen von Hertzoch Moritzenn.

Vide Ephemerides Anno 1536 et 1543 et 1544.

Pomeranus propheta mordax et vesanus*) scripsit librum, quo probavit Saxonis et Hessi sedicionem et novandarum rerum

*) supra lineam scriptum est: ursinus.

studium his verbis: Wenn unser Herren das nicht tedten, das sie itzt thun, so weren sie nicht frumme Christen, und Gott wurde mit ihnen zornen. 1546. Et effecit eo scripto, ut et Bohemi et sex urbes Sylesiae nollent*) sequi copias Regis Ferdinandi, sed magno eorum malo. Dass machte der Scheyss Prophete der Pomer: Pseudo Propheta.

Anno 1546. Spiritus mendacii fvit in ore omnium prophetarum, maxime Wittembergensium.

Sicut nunc Lutherani faciunt contra Caesarem cum rege Gallorum. Der wird ihre Aegiptus. Fiducia in baculum arundineum. cap. 8. (v. 12).

Foedus. Ego hunc locum citavi bis: contra Saxonem et Hessum et urbes confoederatas contra Carolum Caesarem.

Bischoff von Mentz saget: Werdet Ihr uns einen pfaffen nehmen, der von uns helt, so wollen wyr ihn x fur einen machen. cap. 9.

Carolus wollte Sachsen und Hessen nicht schlagen, sicut pulchre potuisset, sed dixit: Es seindt meine Kinder. Ich habe mit ihn den Frantzosen geschlagen. Ich will sie mit Kuchen und Keller schlagen. cap. 10.

Idem accidit Saxoni et Hesso cum rege Gallorum. cap. 20. (v. 6).

*) supra lineam: mallent.

cap. 24. (v. 16). Secretum meum michi, secretum meum michi.

cap. 28. Warte auss, warte auss, sagt Eyssleben, du wirst wunder sehenn.

cap. 56. (cap. 57 v. 1—2). Lutheri prophecia de interitu Germanie.

cap. 65. Sunt enim prophetiae variae sermones non uno tempore editi. Sic nos in nostris concionibus iam fidem, iam charitatem, iam ultimum Christi adventum docemus.

Vorrede über den Propheten Jeremia.

in medio prioris paginae. Ita in meo casu, cum sub annum 1537 tyrannide et mendaciis vellet me opprimere Lutherus, vir Dei, seductus a Iona et aliis viris Belial, dixit ad me semel: Lagus: Ihr müsset widder so hoch erhöhet werden, alsz Ihr itzt gedrückt werdet. Hoc verbo tanquam a celo misso vehementer sum confirmatus.

in fine prioris paginae. So wird es uns auch gehen 1534. Der Landgrav tzu Hessen hat nye volgen wollen, sondern allwege extra nostra colloqvia atque consilia new foedera gesucht bey den Schweytzern und andern *κατά ἀλλεκτριόνα καὶ τὶν ἄγγελον καὶ δεσπόταν Δανῶν.* Johannem senem non habuit consencientem, sed Johannem Fridericum allexit, adeo ut etiam in signum foederis tollerent elevationem. O secula, o mores. Caveant igitur. cap. 2 Threnorum.

1546. Omnes prophete Saxonici confirmaverunt, bellum a Saxonibus motum juste susceptum esse, et fuit spiritus mendacii in ore omnium prophetarum.

Lutherus praedixit Saxonibus illum calamitosum exitum, quem eo mortuo repetivit et confirmavit Johan. Agricola Isleben. Et cum movissent seditionem reprehensi ab Agricola, do wolten sie ihn todt haben, nahmen ihm sein Hauss und Hoff und legten, dieweil es 9 Stuben und Kammern hatte, den Prophosen mit den Steckkenknechtenn und gefangenen hynein. Itaque vidit Agricola casum terrae. Vide in den grossen Buchern super Genesin. in pag. posteriori.

Sic Halae in Saxonibus 1532 mense Mayo contionatores tradiderunt viros Sathanae, quotquot secundum ordinacionem Christi integra usi fuerint eucharistia. Huc pertinet, quod scribitur de Sathana in Evangelio, qui tanto perit furit, cum exire jubetur de hominibus, quos obsedit. Idem accidit michi, dum fugerem Dominum Wittebergae 1523, 24 et 25. Fui electus in ἀναγνώσταν in templo a Luthero et reliquis, verum cum viderem, plus satis malorum esse, neque posse me alios docere, in quibus ego eram obnoxius, praesertim cum (?) severe omnia inspectante Deo. Wer fur Gotte predigen soll, Ach Herre Gott, und weiss, dass es Gottes höchstes werk ist, und ist noch sicher, und erschrickt nicht darfur, der muss warlich die eysserne Styrne haben, und ein verruckter Mensch. Da lieff ich gen Eysleben, ne amplius docerem verbum, sed in occulto latitans discerem linguas. Et ecce coactus sum iterum docere. Principio itaque doctrinae dixi: Wenn ich ja predigen soll und muss, so will ichs war machen, das die leute nicht Christen sein. Ursique vehementer in omnibus concionibus poenitenciam et remissionem peccatorum, quod qui male facerent, violarent legem Dei. Deinde quod violarent et de integro crucifigerent filium. Verum quo magis ursi, quo magis hoc perciperent atque intelligerent homines: eo minus obsequuti verbo, coeperunt recte furere. Darumb soltt der Teuffel an meyner stadtt ein prediger des Ewangelions seyn, wue nicht ein Gott were, der es mich hyesse und uber myr

hielte. Nam in profeccione illa cum Electore Saxonicae in Panno-niam 1535 expertus sum hoc, quod queritur Hieremias cap. XX.

Lutherus mortuus est in Apoplexia.	Gott wird des landes Manss-felt noch eine weylle verschoe-nen propter nos, qui docemus verbum. Darnach wird die Straffe weidlich anngehen. 1535.

Paulo post iterum veni Wittenbergam anno 1536. Et ecce accidit mihi quod Hieremiae cap. 37. Ego vero oravi, quod est cap. 17. 18. 20. Et speravi fore, quod scribitur cap. 39. Confir-matus per locum Esaiae cap. 16 et 51. Hæc vero omnia com-pleta sunt. Gracia Deo Anno 1541.

Et hostes sunt confusi misere. Gutel est subito et solus, ut Bos, gestorben, Albertus ist einmall bestricket, das andermal in thurm geworffen Anno 1544 mense Ianuario.

Der Prophet Jeremia.

cap. 2. (fol. 36 a).

Ingratitudo et beneficiorum Dei oblivio: in hominibus est videre exemplum hujus, wenn man begynt eyn klein Grollchen auf einen zu werffenn, so ist der güthet aller vergessen. Cum Aefechio, cum Luth., cum Philippo. Tantum sic valet in nobis affectus, qui facit, ut plane iniqui simus, pro (?) studio, nichil cogi-tantes, nisi quod placet.

fol. 36 b in fine.

Jam dicunt se mori in obediencia ecclesiae, quasi vero ecclesia sit sine verbo aut contra verbum.

Sic nostro tempore Turca uel rex Muscoviae erit virga nostra. cap. 6. (v. 21. sqq).

O Herre Gott, wer das gleuben kondte, dass sich Gott unserer nodt also hertzlich annimptt, der müste von Gotte Hulffe bitten. cap. 8.

Ego perpetuo dixi: Lyeben Herren, der Bapst ist genug gescholten, last uns nun sehen, was wyr thun etc., wyr sundigen wissentlich und securi, das ist erger, denn jens m. pro concione von myr selbs, wie ich und meines gleichen viel darvon waschen und plaudern konnen, und das Hertze weiss nichts darvon. cap. 9.

Hinc michi dictum est: Ich solte die ministros verbi nicht suspect machen, und da muest ich ein papiste seyn. Veh illis.

1550 sind für Magdeburg iij M. menschen erschlagen worden am Tage Mauricii und sind XV Tage unbegraben gelegen, alle ausgezogen, bissz der Heuptman zu Wormerstede im lande gebotten hatt den Pawren gruben zu werfen. Man hette sonst des ortts nicht gehen konnen für stancke.

Wie itzt auch unsere Leute erger denn sonst keyne Nation auff Erdenn. (v. 26).

Wittembergenses de me. Meyne Lieder und Nahme solten in ihren Kyrchen nicht genennet werdenn. cap. 11. (v. 19).

cap. 12. (v. 4). Sic riserunt me Anno 1546, Et postea Magdeburgium.

(v. 7). Sum coactus fugere in Marchiam. Graff Albrecht nam myr Hauss und Hoff, Saxo der Dicke und die von Wyttebergk namen myr mein Hauss und Hoff, 1000 fl. wirdig, und setzten den Profosen dreyn, Mauritius restituit et Carolus omnia vastarunt. (!)

cap. 15. Habent ardentem orationem prophetae. Sic et ego soleo maxime in meo horto orare pro D. Alberto comite et pro tota mea patria. Ich sehe iren Jammer, und das ist auch war in myr, das Hieremias saget. Habe ich doch zu meyner Hulffe geldes, brodes, holtzes forderung: geneust dis landt mehr denn keyns Reychen (?). Das weistu Gott. In Noth muss ich Jedermann her halten, und Jedermann schreyet Zetter uber mich, sonderlich D. C. G. Joh. D. B. I. H. Et tamen nesciunt, quid faciunt! Ego oro: Domine, Erhalt uns deyn Wortt.

Illi omnes misere perierunt.

Narren sind doch Narren.

O Jona, du Schalk. Hutte dich. Gott wirdt dich zu scheitternn.

In meis concionibus perpetuo ist das mein Gebett, wyr wollen Gott von Hertzen und mit Ernst bitten, er wolle uber uns verhengen, was sein gottlicher Wille, wolte uns auch Sterke und Trost darzu geben, das wirs ertragen muegen, alleine so seere wolte er nicht zornen, das er uns seines wortes und

Ewangelions berauben wolte, denn nymptt er das, so haben wyr es alles verlohren.

Deo Gracia. Du frommer Gott. Et sic est factum 1540. (v. 21).

Hoc accidit statim Saxonibus 1532. cap. 19. (v. 6).

Idem eveniet in Marchia, cum Princeps in tanta luce et confessione Evangelii adulteraret juxta illud: affectus corripiens hominem etc. Wer soll predigen, wem soll geluesten zu leben. Straff Herre Straff. cap. 20.

Expostulacio cum Deo, Wens nicht gehn will, Das kenne ich seere wol. Nam post annum aetatis meae quadragesimum sensi majorem impetum animi ad ea vitia, quibus juventus delectatur, quam puer olim. Deinde Verbi contemptus maximus effecit saepe, ut cum ego per me satis haberem, quod deflerem, et frustra hoc fieret, quod docerem, ut abjicerem ministerium, verum postea impulit me iterum ad docendum verbum nescio qualis motus animi, vincens et meam ipsius imbecillitatem et publica mala.

Hoc accidit mihi Wittembergae a Luthero, denn er liess sich verfuren et damnabat eciam genus oracionis. Dass macht der leydige Neydt.

Die Theologen zu Wyttebergk und zwen alte Mönche zu Eyssleben und zwen lame pfaffen.

cap. 12. (v. 4). Sic riserunt me Anno 1546, Et postea Magdeburgium.

(v. 7). Sum coactus fugere in Marchiam. Graff Albrecht nam myr Hauss und Hoff, Saxo der Dicke und die von Wyttebergk namen myr mein Hauss und Hoff, 1000 fl. wirdig, und setzten den Profosen dreyn, Mauritius restituit et Carolus omnia vastarunt. (!)

cap. 15. Habent ardentem orationem prophetae. Sic et ego soleo maxime in meo horto orare pro D. Alberto comite et pro tota mea patria. Ich sehe iren Jammer, und das ist auch war in myr, das Hieremias saget. Habe ich doch zu meyner Hulffe geldes, brodes, holtzes forderung: geneust dis landt mehr denn keyns Reychen (?). Das weistu Gott. In Noth muss ich Jedermann her halten, und Jedermann schreyet Zetter uber mich, sonderlich D. C. G. Joh. D. B. I. H. Et tamen nesciunt, quid faciunt! Ego oro: Domine, Erhalt uns deyn Wortt.

Illi omnes misere perierunt.

Narren sind doch Narren.

O Jona, du Schalk. Hutte dich. Gott wirdt dich zu scheitternn.

In meis concionibus perpetuo ist das mein Gebett, wyr wollen Gott von Hertzen und mit Ernst bitten, er wolle uber uns verhengen, was sein gottlicher Wille, wolte uns auch Sterke und Trost darzu geben, das wirs ertragen muegen, alleine so seere wolte er nicht zornen, das er uns seines wortes und

Ewangelions berauben wolte, denn nymptt er das, so haben wyr es alles verlohren.

Deo Gracia. Du frommer Gott. Et sic est factum 1540. (v. 21).

Hoc accidit statim Saxonibus 1532. cap. 19. (v. 6).

Idem eveniet in Marchia, cum Princeps in tanta luce et confessione Evangelii adulteraret juxta illud: affectus corripiens hominem etc. Wer soll predigen, wem soll geluesten zu leben. Straff Herre Straff. cap. 20.

Expostulacio cum Deo, Wens nicht gehn will, Das kenne ich seere wol. Nam post annum aetatis meae quadragesimum sensi majorem impetum animi ad ea vitia, quibus juventus delectatur, quam puer olim. Deinde Verbi contemptus maximus effecit saepe, ut cum ego per me satis haberem, quod deflerem, et frustra hoc fieret, quod docerem, ut abjicerem ministerium, verum postea impulit me iterum ad docendum verbum nescio qualis motus animi, vincens et meam ipsius imbecillitatem et publica mala.

Hoc accidit mihi Wittembergae a Luthero, denn er liess sich verfuren et damnabat eciam genus oracionis. Dass macht der leydige Neydt.

Die Theologen zu Wyttebergk und zwen alte Mönche zu Eyssleben und zwen lame pfaffen.

Ego saepe optavi michi mortem.

O quoties dixi: quia non didici verbum, ut alios docerem, utinam mansissem medicus, sicut coeperam. Tum non moverent me hae calamitates.

Graff Albrecht von Mansfeldt D. Matthes. zu Hoffe, der Artzt. Dem Graffen habe ich neulich gedient, Matthese habe ich ein Kindt auss der Tauffe gehoben und viel gutts gethan. Albertus est conjectus in carcerem anno 1544 a Mauricio. G. vesperi laetus, mane inventus in lecto mortuus.

Jonas passus est capitis diminucionem. Et exemplo Cayn circum circa vagatus Ospoldiae in Francia Orientali miser mortuus.

cap. 21. (v. 9). Huy, das es Leypzig nicht gelte. 1533. Nam projectae sunt animae plus 700 propter Evangelium. Idem accidit Halis Saxonum 1534. Postea Saxoniae, Hessiae et omnibus confoederatis.

cap. 22. (v. 13). Ego vereor, ne haec et alia similia contingant Domino Comiti Alberto. M. C. A. A. a. Mansfeldt. Saxoni et Hesso 1530.

cap. 23. (v. 1). Hoc loco usus est Johannes Hus contra Pontificem Rho. et bene.

(v. 14). Adversarii nostri werden uns nichts thun, aber unser Leute Regenten und Theologenn werden es thun, sicut scis.

Id est, quod cum doceant fidem sine accomodacione scripturae ad usum rerum spiritualium, sunt auctores, ut homines persuadeant sibi, quod pulchre credant, cum nichil minus fiant juxta illud Augustini: quidquid intus lateat, illata contumelia probat. Sicut Ambstorfius dixit. Was Tentacion. Ich bin ihr allewege zuvorkommen, et G. B. in coetu bonorum virorum audacter confirmavit, er wolle gerne des Teuffels sein, wenn er sich nur rechnen muege an denen, den er Feindt ist.

In bello 1546 ubi mendacium fuit in ore omnium prophetarum. (v. 26).

Es wird nicht guet, weill der Narre lebet. Er macht uns blöde und kleinmuetig. Sicut 1554. Vix unus est in tota Europa, qui accommodat verbum ad usum certaminum spiritualium. Et illum plus cane et angui oderunt.

Tempore belli Saxonici confugerunt multi in Prussiam et Daniam, igitur utroque (!) regni (!) evertetur, propterea quod transfugas receperit postea Ægiptus. cap. 24.

Anni 23 propheciæ Hieremiæ. Anno 1563 docui 23 annis in Marchia. cap. 25. (v. 3).

Joann. Gricol. Isleben. cap. 26. (v. 13).
J. A. E.
Doctor Casper Utel.
D. C. G.

Caspar v. Warzdorff.
C. v. W.
Lutherus Jonas.
πάντες ἄλλοι.

(v. 24). A. C. A. M. et
G. C. A. M.

fol. LIX, a. 1546. Idem consului ego Wittembergensibus, ne contra Caesarem pugnarent, sed frustra. Immo ipsi indignati mihi voluerunt auferre domum, quam tum isthic habebam. Sed postea Caesar possedit urbem MDXLVII Montags fur Pfingsten.

cap. 34. (v. 12—13). 1525. Das gild unseren Herren und Fursten, die in Landen und Stedten an viel Ortern zugesaget haben abzustellen, was zu viel und uberlast were, den Zehenden und anderen lasten, aber alsbald die armen lewte uberredet wurden sindt, und etliche druber ertodtet, da hett man sie zweymal höher beschweret denn zuuor.

Comites a Mansfeld ne deterrerent ab Officinis die Luttermeister zw Eisleben, die heryn fewer hatten, infinitae expensae pro specubus subterraneis faciendis, die grosse Unkost des Berges, promiserunt, se nunquam commissuros, ut quemquam ejiciant ex suis officinis, verum anno 1536, confectis magno sumptu operis, nulli pepercerunt. Vide Ephemerides anni dicti. Vide poenam eodem loco Anno 1544.

cap. 36. (v. 26). Idem fecerunt Saxo et Hessus et sediciosi confoederati. Wer sie straffte und es nicht mit ihn hielt, dem droheten sie

zu uberziehen et occupaverunt meam domum, quia vocavi eos sediciosos anno 1536.

Mein Jerja ist Casper Guttel und Jonas, die sagen: Ego moveo seditionem in doctrina. cap. 37. (v. 13).

Et efficiunt, ut Lutherus irascatur michi, verbeut meine Bucher und heist mich Sectarium. Hoc n. est conjici in carcerem, et fecissent, nisi Marchio Elector me ad se recepisset.

Ego tantum dico, ut certam formam doctrinae transmittant ad posteritatem nostram. (v. 18).

Da bin ich irreverencialis und habe es alles verdorben. 1538.

Sic Lutherus fuit in manu Jonae et aliorum, Georgen Richters und D. K. 1539. cap. 38. (v. 4).

O Domine, da et mihi quendam Ebedmelech. Et Dominus exaudivit preces meas et liberavit me a Sodomitis Wittembergensibus, qui secure peccant, et dedit michi Marchionem Electorem 1540. (v. 7).

Wie ichs mache, so hilfts nicht, sicut ad me dixit Lutherus: Ihr seyd in tam mala suspicione, das wenn ihr redet aufs beste, so gleubt man euch doch nicht, das Ihrs gutt meynett. (v. 15).

Hoc expecto aliquando fieri de coelo. Et evenit Anno 1541. (v. 16).

Sic timebat Saxo Elector Lutherum et Th. Wit..

cap. 39. (v. 14). Auxilium ex inimicis. Mihi hoc fiet, sed nescio quando, aut per quem. Factum est 1544, it. 1548.

cap. 42. (v. 10). Ergo est perdurandum. 1538 hoc unum egit Jonas, praepositus, cum Georgio Rorer et reliquis, ut me ejicerent Witembergam (sic), et ego habui, qui me libenter excepissent, Marchio et Dux Lignicensis. Verum ego, confirmatus nescio quo motu cordis mei, sentiebam dominum velle, ut perdurarem. Ideo statui illud: Tu ne cede malis, sed contra audentior ito, sie wolten, man solte fur ihn laufen. Tandem cessi tamen furoribus improborum et migravi in Marchiam.

Idem accidet sub annnum 1550. Concordia facile posset fieri, si in externis, salva doctrina, cederent Evangelici. Sed quia fugiunt hi in Daniam, illi in Prussiam, ideo et Prussia et Dania propter illos vastabitur misere.

cap. 43. (v. 10 sqq). Idem accidet Daniae et Prussiae, quo confugiunt nunc male feriati Theologi 1548.

cap. 44. (v. 18—19). Sic fit nostro etiam tempore, auf das die Früchte vom Wetter, als Hagel, Donner, Blitz, Wolchen und andern Ungewittern unverschret durch gut Wetter reichlich wuechssen, und alles wol bequeme zur rechter Zeit. Solchs Melecheth Stück ist bey

uns: S. Urban, der solle gut Wetter und Wein geben, S. Alexius will den Donner und Blitz helffen.

Non est consilium contra Dominum. Qui est adflictus, ferat. cap. 51. (v. 9).
Non poterit eum deserere dominus. Es geschehe kurtz odder langk. Sed quod nos non expectamus manum domini, ideo non potest adesse nobis. Wyr kommen ihm cum nostra justicia tzuuor. Wyr haben tzu viel Rechts und behalten Rechts uberley. Veh nobis.

Verbrandter Bergk. Wittemberg. Weyter Berg. Vastus mons. (v. 25).

Spirituale est omnino, quod fatetur suam culpam et manet fol. LXXVII.
in Jehova.

Wye haben die Hertzleute diese Spruche practicirt. Ad vesperum commorabitur fletus, et ad mane laeticia. Item qui seminat in lachrimis, cum exultacione metent. Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua, venientes autem veniunt cum exultacione, portantes manipulos suos, quis queso unquam vidit segetem per . . mortem maturescere.

Es heyssst in regno mundi et Sathanae: Aude aliquid, si vis esse aliquid, brevibus cyaris et carcere dignum, hye heyst es spiritualiter: Tace et ora. Thue als werestu in carcere, die Judenn waren zehen, funfzehen, zwanzig. Tum eris magnus colonus in usu rerum spiritualium.

Perfer et obdura, dolor hic tibi proderit olim.

Quidquid erit superanda, omnis fortuna ferenda est. Olim meminisse juvabit. Dulce est meminisse laborum. Optabis optima, sperabis difficiliora, et feres, quaecunque erunt.

fol. LXXVII. Wer Unrecht thut, darff für die Strafe nicht sorgen, sie komptt wol selbest.

Die klagelieder Jeremia.

cap. 2. (v. 14). 1546. Omnes prophetae Saxonici confirmaverunt, bellum a Saxonibus motum juste susceptum esse. Et fuit spiritus mendacii in ore omnium prophetarum.

Vide, quod sit jugum domini, quod portandum in juventute. Nempe 1. Geduldig seyn. 2. Und auf die Hulffe des Herren Jehova harren.

(v. 27). Id quod M. Cicero dicit de senio: qui vult fieri senex, mature fiat senex, er halte sich in der Jugendt, wie sich ein alter Man heltt inn seinem Alter, juxta proverbium: Alte leute mussen ihre Sterke suchen hinter dem Offen, in der Kammer und weychen bette, accomoda ad usum rerum spiritualium, juxta illud, in quo corrigit adolescens viam suam, super senes intellexi: Joseph David, Daniel, Das ist die rechte Weisheit. Ego a puero amavi conciones et sacram scripturam etiam multo manente vel nullo. Anno 12 aetatis meae veni Lypsiam et scripsi, quantum potui per aetatem, omnium monachorum docencium conciones et, gratia Deo, non sum factus ex eo deterior. Ego habui a puero malam conscienciam. Ideo coactus sum discere haec. Non ut docerem alios, sed ut sic viverem.

cap. 3. (v. 65). Erit verum de Messore Acanthow, Naso, Hamburgensi cum omnibus eorum complicibus, qui renovant vires humanas et concantannt gratiam et meritum Christi. Perde illos, domine, primo quoque tempore. Hæc scripsi 1562 mense Julio. Tu observa exitum.

Sachsen var ihr Konigk, wie Johann von Leydenn zu Munster Konigk var. cap. 4. (v. 20).

Vorrede auff den Propheten Hesekiel.

Sicut Saxo et Hessus et Magdeburgenses etc. Ambsdorff, Albertus, Illiricus, Gallus. (ad lin. 2—5).

1538. Idem accidit michi cum Luthero, qui me innocentem publico scripto fecit novae doctrinae auctorem. 1538. Et fecit, ut fame et inopia adactus fugerem in Marchiam 1540. Sed Deus puniet et illam securitatem et impoenitenciam und, Herre, thue es baldt odder lasse sie drüber büssen. Amen. (exitu).

Der Prophet Hesekiel.

Saxo adductus ab Antonio Leui. in vicino loco Albis. ad Caesarem Carolum dixit: Aller gnedigster Keysser, ich bitte umb eyne furstliche gefenngnisz etc. Carolus respondit: Bin ich nun gnedigster Keysser, und zuuor bin ich voracht gewessen, et subjecit: Ich will dyr thun, wie due es vordienet hast etc. fol. LXXXIIII a.

Viri vincentes mali in imperiis satis noti sunt, qui sunt faces et incendia imperiorum. Sicut in Marchia nobiles: Salderus, Jacob ab Arnheim, Cuet Rhor, Throttus, Eustachius a Schlieben. fol. LXXXVI, b.

cap. 11. Hinc natus est versiculus Anni 48.

Succensa est bullitque diu Germania, nollem
  Ipsa sibi fiat olla caroque simul.
Das deutsche Landt ist angetzundt
  An Seel, an leib aufm todt verwundt
An Gutt, an Ehr, an Land, an Leuten
  Durch Krieg, Mord, Bluet, mit Seelen Beuten.
Weil Fleisch und Topfen ist zugesetzt
  So wirds allgleich verbrennen tzu letztt.*)

cap. 13. (v. 10). Populus persuadet sibi bona. Et sacerdotes falso confirmant et lactant eum verbis.

Confortare manus impiorum omnes theologi ad mare Balticum.

fol. XC b. Lutherus cum valde oraretur a præfectis culinae et cellæ vinariæ: Er wollte doch yhrem Herren dem Churf. tzu Sachsenn untersagen das grosse fressen und sauffen, das tagk vnd nacht werete vnd schier mehr des Mitternachts den am Mittage geubet wurde, vnd hetten wedder Tagk noch Nacht Ruehe, Respondit: Sie solten Gedult haben, nach dem fressen wurde eine fasten kommen. Et euenit, das itzt sub annum 1548 des Sachsen Sohne tzu Jena und Weymar inn zinnern Schusseln essen und aus zynnern bechern truncken und assenn. Fur Zeiten assen die Rette besser, denn itzt die Herren.

cap. 26. init. Hoc modo veniet Caesar Carolus aut alius sicut diluvium super Daniam et urbes Huniticas.

*) vide infra p. 26, ubi iidem versiculi, verbis tamen paululum mutatis, iterum leguntur.

Hoc accidit hoc tempore Danis et Prutenis, ad quos confugerunt, qui *Ἀδιάφορα* contempserint, tantum propter disciplinam, non propter opus operatum. cap. 30. (v. 22).

Hic locus occidit Joannem Hus: per Joannem Zachariæ, qui fuit ei hospes cottidianus. Et cumins pexisset Biblia Hussirae (!), invenit scriptum esse: Ego non volo pascere ipse etc. Et cum hoc ad Concilium esset delatum, pronunciatum est pro ejus . . . . . . *) quartum reclamaverit, haec Biblia non esse sua, et tota consequencia aliud commonstravit. cap. 34.

Der Prophet Daniel.

Weyssheit: Wenn man pacta zu sagen und Vertrege zu halten vergisset, sicut nunc facit Augustus, und lest ihm die von Magdeburgk alleyne hulden sine Marchione Electore contra handt gegeben, trewe und mundtliche zusage. Das wird Gott straffenn. cap. 4.

Hoc ibi fit, ubi non recte vivitur. Defuncto Joanne Saxoniae electore nemo ausus fuit quidquam consiliorum eius laudare. Et seniores consiliarii omnes neglecti sunt. Wenn er ettwas hette also eynem getrewen Diener verschrieben, das ward retractirt. Torgæ saepe responsum est per paucos Ponicken et Fedderhannsen Justum ab Hayna, posthabitis duce Phylippo Brausswincensi, Alberto comite a Mansfeld etc., also das macht den bösse gebluete. Verum exitus miserrimus et tristiss. ostendit, qualia fuerint hæc consilia omnia. cap. 5.

*) Lacuna.

Vorrhede vber den Propheten Daniel.

Gallus saepe tentavit per principes Germanos vastare Rhomanum Imperium, sed frustra.

(Der Prophet Hosea).

fol. XXIV b. Lutherus sub annum Domini 1536 dixit ad me: Fieri non posse, ut cum ipsis sentirem, siquidem non declamitarem contra Wicelium et Papistas. Quasi vero Schelden unndt fluchen et non docere sit opus doctoris Euangelii. Inn der Suspicion lassen sie mich, sed falluntur, Due weists meyn Gott.

Ztu Leugenfeld 1541 profecti ad comitia Ratisbonensia invenimus principem Phylippum Palatinum, mordicum Retinentem humanas satisfactiones. Hic cum me semel tantum audiuisset docentem de poenitencia Petri et Jude, sic est conuersus, ut postea totam doctrinam iustificationis coactus sum (!) ei mea manu describere, ut haberet, quod perpetuo sequeretur. Dass hette man mit Pueltern nicht ausgerichtt.

Ego in conscientia mea coram Deo. (Nam Lutherus et reliqui, excepto uno Philippo sepe non tantum accusaverunt, sed eciam pro sua temeritate, denn arckwoniger leutte und grosser muttwillige freweler habe ich mein tage nicht funden, und wue sie nicht mit Ernst druber gebuesset, wird sie Gott nicht seeligk gemacht haben. Ich hoffe aber, sie habens erkanndt, denn grossen Stoltz und Sycherheit, andere leutte on alles gottes furcht und furgehende Inquisicion zu richten. Soepe opposui illis hoc, quod est in Paulo. Ich habes Gott walten lassen. An experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur. Et est timendum. (Gott lasse mich ja liegen Amen). Quod paulo post, imo jam fiat, ut sub prætextu Euangelii, do man auch dem Bapst am hochsten sampt pfaffen und Monchen schildt, eytel doctores legis seyn, dass ist Papisten. Ich habe es Ursach.

Vorrhede auff den Propheten Joel.

Hic propheta est meus propter suavitatem et moderacionem ingenii. Nam sensi semper, me ad docendum factum esse, non ad conuiciandum. Et adhibitus ad conciones in imperialibus comitiis, effeci doctrina et vero iudicio, ut multi ex adversariis lucrifierent Chro. Spiræ erant nostrum duo, Schneppfius et ego. Schneppfius dicebatur destruere et evellere, Ego aedificare. Et Episcopus Augustanus dixit, me adversariis plus nocere quam Schneppfium. Et ecce nostri homines, Spalatinus, Jonas, C. Guttel et alii severe oderunt me, quod non convicia jacerem in adversarios, et passus sum multa propter eam rem, fortasse quod ipsi docere non poterant. Gott vergebe es yhnen.

Eyn graff von Eysenberg ad Rhenum, hostis verbi, primum inductus hac fama, quia placide et humaniter docerem auditores præter morem aliorum, prima concione Euangelii mutatus est in alium virum. Der liess myr hernach sagen, Gott hette ihm das wort durch mich yns ohr geben. Ich sollte bitten helffen dass ers ihm auch ins hertze wolte sencken. Denn wo er sonst predigen gehordt hette, do were nichts gewessen denn unfreundtlich flüchen und schelden widder die Pfaffen und Munche. Nun hette er gerne ettwas horen wollen, das yhm sein Hertze getroest hette. Er wollte auch gerne seheligk seyn. Hye hette ers fundenn.

Der Prophet Sacharia.

Effundam spiritum graciæ et s. precum, Hoc est: Sancti justificati spiritu graciæ impelluntur ab eodem spiritu, ut inuocent nomen Domini. cap. 12. (v. 10).

Sic accommodavit Luth. hunc locum ad tempestatem marinam Math. 8. 1538.

De Germania.

M. D. XLVI.

Post vaticinium Malachiae, fol. LIX b.

Succensa est, bullitque diu, Germania, Nollem
Ipsa sibi fiat Olla Caroque simul.
Das deutsche landt ist angetzundt
An Seel, an leyb auffm todt verwundt
An guete, an ehre, an land, an leutten
Durch krieg, mord, bluet, durch steelen und beutten
Ess ist Topff, fleysch, zum fewr gesetzt
Drumb wirdst all gleich verbrennen ztu letztt.*)

Joannes Agricola
Isleben Senior.

Exposcio loci: si vis ad vitam
Ingredi: serva mandata dei.
In Amos 5 cap.

»Das Newe Testament.«
(ante Evang. St. Math.)

Mortuo Luthero I. coepit sedicio per Joann. Fridericum Electorem et Landgravium Hassie Philippum cum plerisque urbibus imperialibus contra Carolum V. Imperatorem cognomento Maximum. II. Spiritus Mendacii fuit in ore omnium prophetarum illius terre, omnes enim approbabant sedicionem, dicendo: Gott wurde inen glück geben, Sie solten nur hinsiehen, quia esset defensio legittima pro Euangelio, pro Gloria Domini suscepta, quibus cohortacionibus effecerunt, ut nomen Domini a popularibus male audiret. Wenn der Churfurst verlieren solte,

*) vide supra pag. 22.

so wolten sie sagen, Gott were im hymmel nicht. Item liessen ein Buch aussgehen, darinne die Heylige Dreyfaltigkeit, Gott Vater, Sohn und Heyliger Geyst, den Keysser, ire obrigkeit in die Acht erklerten. Pomeranus vermante die Behmen zum Beymfahll den Churfursten. Ac effecit, das sie mit gewalt auffbrachen, irem Könige abfielen, das sie mit gewalt kaum widder mochten zum gehorsam gebracht werden. In perpetuum (!) ignominiam et memoriam posteris hatt man tzu Praga in der Alten stadtt die vornemsten Kneuffe (?) von thurmen und Kyrchen nehmen lassen, Item haben jeder thor benummen, das alle stedte tag und nacht mussten ungeschlossen stehen, und haben, also der reynen lahr des Euangelii durch den lieben mhan Marti: Lutherum zu einer letzen tzugabe wiederumb auf den plan gebracht mit grosser gottes macht und kraft erhalten, ein uberbein gemachtt.

III. Carent judicio spiritus, ac dum prophecia desideratur in ecclesiis illorum jam inde usque in præsentem annum 64, loco legis prædicant Euangelium, ac loco Euangelii docent Legem, ac sic unum cum altero confundunt.

IIII. Ut me terrent vicia, quia elevacionem in Sacramento abrogarunt, sunt sacramentarii Calphinistæ.

/20/

